

-миллий бағрикенгликни ёшларда шакллантиришнинг мазмунини психологик жиҳатдан белгилаб олиш, миллий бағрикенгликни шакллантиришнинг мезонлари, мавзулари ва хусусиятларини тўла қамраб олиб, унинг психологик шакл, услуб ва воситалари тизимини ишлаб чиқиш;

- шакллантирувчи тренинглари орқали ёшларни ўзаро мулоқот ва муомала маданиятига, баҳс олиб бориш, етакчилик қилиш, зиддиятларнинг ижобий ечимини топиш, ўзгалар маданияти, кадриятлари ва ҳуқуқларини ҳурматлаш маданиятига ўргатиш;

- ҳар бир шахс ноёб ҳодиса, тақдорланмас воқеалик эканлигини чуқур англаш, ўзгаларга маънавий-руҳий ва жисмоний зарар етказмаслик, ўзгалар билан инсоний муносабатга киришиш маданиятини, инсонларaro коммуникативлик кўникмаларини шакллантириш.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Миллатларaro муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқаларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармон. //“Халқ сўзи” газетаси. 2017 йил 20 май.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасини ўрганиш ва кенг жамоатчилик ўртасида тарғиб этишга бағишланган илмий-оммабоп қўлланма. – Т.: Маънавият, 2019. 264-265-бетлар.

3. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. ПФ-4947-сон 07.02.2017 <http://www.lex.uz/docs/3107036>. (Мурожаат санаси: 20.12.2019)

4. Бафаев М.М. Глобаллашув жараёнида миллий бағрикенгликни шакллантириш масалалари. // Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2016. – №2. – Б. 47-51.

5. Бафаев М.М. Хориж психологлари тадқиқотларида миллий бағрикенглик муаммоси.// Психология. – Бухоро, 2019. – №3. – Б.93-97.

6. Бафаев М.М. Ўзбек миллий кадриятлари тизимида миллий бағрикенглик муаммосининг назарий таҳлили.// “Шахсда илмий дунёқараш ривожланишининг психологик имкониятлари ва тарбиявий жиҳатлари” мавзусида республика илмий-амалий конференция материаллари//Тошкент, 2019. – 632 б. – Б. 40-43.

7. Мурашов А.А. Гримасы толерантности: когда терпимость нетерпима//Мир образования – образование в мире. №3. – 2003. – С.189

8. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А., Шарова О. Д. Жить в мире с собой и другими: Тренинг для подростков. – М.: Генезис, 2000. – С.11.

9. Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности. Автореферат доктора психологических наук. 19.00.05. – Санкт Петербург, 2007. – 46 с.

Durdona Axatova

Navoiy davlat pedagogika instituti
umumiy pedagogika va psixologiya
kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

O'QUVCHILARDA MUSTAQILLIK VA TASHKILOTCHILIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK MAHORATNING O'RNINI

Maqolada o'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish zarurati, mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishdagi faoliyat turlari va samarali yo'llari, bu jarayonda o'qituvchi amal qilishi lozim bo'lgan talablar hamda bu sifatlarini shakllantirishda o'qituvchining pedagogik mahorati mohiyati yoritiladi.

Tayanch tushunchalar: o'quvchi, o'qituvchi, mustaqillik, tashkilotchilik, faoliyat turlari, erkin fikrlash, komil inson, yetakchilik (liderlik), faollik, tashabbuskorlik, tirishqoqlik, uyushtira olish, muomalaga kirishuvchanlik, pedagogik talablar, pedagogik mahorat.

В статье освещается необходимость формирования у учащихся - независимость и организационные качества, виды и эффективные пути деятельности по формированию

самостоятельных и организационных качеств; требования, которые должен соблюдать учитель в этом процессе, а также суть педагогического мастерства учителя в формировании этих качеств.

Ключевые слова: ученик, учитель, независимость, организованность, виды деятельности, свободное мышление, личность, лидерство, активность, инициативность, трудолюбие, организованность, общительность, педагогические требования, педагогическое мастерство.

The article highlights the need to develop independence and organizational skills and effective ways of action for promoting independence and organizational skills, the requirements that must be met by the teacher in this process as well as the pedagogical skill of the teacher in developing these skills.

Key words: student, teacher, independence, organization, activities, free thinking, personality, leadership, activity, initiative, hard work, organization, sociability, pedagogical requirements, pedagogical skills.

Mustaqil fikrlay oladigan, dunyoqarashi va tafakkuri keng barkamol insonlar yurtimiz taqdirini hal qiladilar. Shuning uchun ham kelajakka munosib bo'lgan ma'naviy jihatdan yetuk yoshlarni tarbiyalash bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev yoshlarni mustaqil fikr tarbiyasi zarurligiga e'tibor qaratib: "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1],– deb ta'kidlaydi.

Tub islohatlar davrida jamiyat hayotiga daxldorlik, millat va mamlakat taqdiriga befarq bo'lmaslik hissi shakllangan yoshlarga bo'lgan ehtiyojni hayotning o'zi taqozo etib, kelajagimiz bo'lgan yoshlarni ijtimoiy faol, mustaqil va tashkilotchi qilib tarbiyalash zaruriyatini kun tartibiga olib chiqdi.

Jamiyatimizda ayrim hollarda uchrab turadigan loqaydlik, beg'amlik, befarqlik, e'tiborsizlik, yolg'onchilik, o'g'rilik, ichkilikbozlik, fohishabozlik, giyohvandlik shu bilan birga diniy ekstremizm hamda terrorism global muammo bo'lib, asr vabosiga aylanib borayotgan bir sharoitda, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi shaxs tarbiyasi alohida dolzarb pedagogik muammo bo'lib hisoblanadi.

Mustaqil, erkin fikrlovchi o'quvchi shunday shaxs turiki, u doim izlanuvchi bo'ladi, o'z ustida tinmay ishlaydi, bahs-munozarani juda yoqtiradi, turg'unlik kayfiyati, eskicha yashash, o'qish va fikrlash tarzi unga mutlaqo yot. U tashabbuskor, doim oldinga intiluvchan bo'ladi. Bugungi hech kimga tobe bo'lmagan mustaqil hayotimizda, yangi demokratik jamiyat qurish jarayonida xuddi shunday o'quvchi kerak. Bunday o'quvchining murabbiysi va ustosi esa o'z sohasining haqiqiy ustasi bo'lmog'i zarur.

O'quvchilarda mustaqillik sifatlarini shakllantirishga e'tibor qaratar ekanmiz, dastlab "mustaqillik" so'zining ma'nosiga e'tibor qaratsak. "Mustaqillik" (arabchadan-tobe emaslik; ixtiyori o'zidalik, qaram emaslik) – erkin va ozod ravishda, boshqalarning rahbarligisiz ish yurita bilish. Mustaqillik – o'zaro hurmat, bir-birlarini qadrlash, milliy va bashariy qadriyatlarga tayanib yashash, fikrlash, o'z hayotini o'zi tashkil etish imkoniyati va amaliyotini bildiradi [2].

Mustaqil, erkin fikrlovchi komil insonni tarbiyalashning muhim shartlaridan biri o'sib kelayotgan yosh avlodning ijtimoiy munosabatlar jarayonining faol ishtirokchisi bo'lishiga erishishdir. Ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish har bir shaxsdan ularni tashkillashtirish, ya'ni tashkilotchilik sifatlariga ega bo'lishni talab qiladi.

Tashkilotchilik (arabcha "tashkil" so'zidan olingan) muayyan ish harakatni boshlab berish, tashkil etish, uyushtirish yoki uyushtirishni oqilona rejashtirish xislati. Manbalarda "tashkilotchilik" tushunchasi "1) tashkil etish xislati; 2) tashkilotchilik ishi, faoliyati, jamoani uyushtira bilish, jipslashtira olish, shuningdek, o'zining shaxsiy ishini to'g'ri tashkil qila olish, "tashkillashtirish ishlarini olib borishga bo'lgan ehtiyoj" deya ta'riflanadi. Tashkilotchilik o'yin, ta'lim va mehnat ko'rinishidagi faoliyatlarni tashkil etish, ijtimoiy munosabatlar jarayonini faollashtirish, jamoani jipslashtirish va yagona maqsad atrofida birlashtirishda tashabbus hamda nazoratni o'z qo'lga olish, uni samarali boshqarish va mavjud imkoniyatlaridan unumli foydalanish, shuningdek, jamoadoshlarni faollik ko'rsatishga rag'batlantirish, yetakchilik (liderlik) qobiliyatiga egalikdir.

O'quvchilarning tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning samarali natijasi ularda mustaqillik, faollik, maqsad sari intilish, jamoada tengdoshlari bilan faol muloqotga kirisha olish, o'yin, ta'lim va mehnat jarayonida hamkorlikka erishish, shuningdek, jamoa a'zolarini uyushtirish, ularni yagona maqsad atrofida birlashtirish hamda muayyan harakatlarni amalga oshirishda yetakchi (liderlik)ni qo'lga olish kabilarning samarali shakllanganligi bilan belgilanadi.

Tashkilotchilik zamonaviy, ishbilarmon shaxsga xos sifatlar majmui sanaladi. Ingliz olimi F.Teylorning fikriga ko'ra, zamonaviy shaxs qiyofasida aql-idrok, maxsus ma'lumot hamda texnikaviy bilimlarga egalik, chidamlilik, bardoshlilik, xushmuomalalik, ta'sirchanlik, qat'iyatlilik, haqiqatgo'ylik,

mulohazakorlik kabi sifatlar namoyon bo'ladi.

Boshqaruv sohasida faoliyat yuritayotgan olim A.Fayol tashkilotchi shaxs, eng avvalo, uzoqni ko'ra olish qobiliyatiga ega bo'lishi zarurligini uqtiradi. Muallifning fikricha, tashkilotchilik sifatleri jamoani uyushtira olish, mutaxassis (kadr)larni joy-joyiga qo'yish, istiqbolda hal etiluvchi vazifalar (uyushtiriluvchi tadbirlar)ni rejalashtirish, qat'iy nazoratni yo'lga qo'yish bilan xarakterlanadi.

O'qituvchida o'ziga xos tashkilotchilik xususiyatlarining mavjudligi o'quvchi shaxsida ijodkorlikni, tashabbuskorlik, mustaqillikni tarbiyalashga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi. O'qituvchi bolalar bilan ishlovchi, ularning dars va darsdan tashqaridagi faoliyatlarini va munosabatlarini boshqaruvchi sub'ekt hamdir. Shuning uchun har bir o'qituvchi o'zida umumiy va o'ziga xos tashkilotchilik sifatlarini rivojlantirib bormog'i lozim. Tashkilotchilikning umumiy sifatleri deganda, aqlning amaliy va chuqur mulohaza yurita olishi, faollik va tashabbuskorlik, qo'yilgan maqsadga erishishda tirishqoqlik, murakkab vaziyatlarda o'zini qo'lga ola bilish, uyushtira olish, kuzatuvchanlik, muomalaga kirishuvchanlik kabilar tushuniladi.

Tashkilotchilikning o'ziga xos sifatleri: ichki sezgirlik, xushyorlik, xissiy irodaviy ta'sir eta olish, tashkilotchilik faoliyatiga moyillikni o'z ichiga oladi. O'qituvchi o'zini anglab yetishi, o'ziga xos xususiyatlarini, intilishlari, imkoniyatlari, kamchiliklari va uning sabablari, kasbiy faoliyatning o'ziga xos tomonlari va muvaffaqiyatga erishish shartlarini, o'zining ustun tomonlarini, mazkur faoliyatning samarali kechishini ta'minlovchi imkoniyatlar va turli yo'nalishlarda ko'zda tutilgan vazifalarni yaxshi bilishi kerak. Bunday imkoniyatlarni o'z kasbiy faoliyatida ochiq, erkin namoyon qila borib o'qituvchi bu bilan o'quvchilar faoliyatida ochilmagan, imkon topilmagan, o'ziga xos xususiyatlarni, jumladan, tashkilotchilik faoliyati uchun zarur bo'lgan sifatleri yuzaga chiqarish, ulardan foydalanish uchun keng imkoniyat yaratiladi.

O'quvchini dunyoda yuz berayotgan voqea-xodisalarni kechishiga tezkor, oqilona, mustaqil, ijodiy munosabatlarni bildirishga tayyorlash muhimdir. Yangi avlod va uni rivojlanishi, moslashuvi, o'zini va boshqachaning faoliyatini boshqarish bilan bog'liq muammolarni yuzaga kelishi va uning yechimini topishga doim tayyor turish bugungi kun o'qituvchisi oldidagi asosiy vazifatardan biridir.

O'quvchilarni mustaqil ijodiy bilish jarayonini tashkil etish va yo'lga qo'yishda paydo bo'lgan maxsus, jumladan, tashkilotchilik sifatlarini tarbiyalash, ijodiy xarakterdagi vazifalarni hal etishga yo'naltirilgan o'qituvchi faoliyatida yangi vosita, usul, shakllarni doimo izlab topishga ehtiyojni shakllantirish muhimdir.

O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishda o'qituvchi quyidagi talablarga amal qilishi lozim:

1. O'qituvchining o'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish jarayoniga pedagogik va metodik jihatdan to'g'ri yondasha olishi.

2. O'qituvchi tomonidan o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir qo'llanganda, ularning qiziqishi, faolligi, shaxsan tashabbusini inobatga olish.

3. Har bir topshiriqni bajarishda mas'uliyat, burch hissining shakllanishi, o'zaro yordamlashishga intilish, o'z ustida mustaqil ishlashi, birdamlik, kerak bo'lgan paytda bo'ysunish odatlarining tarkib togishi.

4. O'qituvchining faoliyatni amalga oshirish tartibi yuzasidan to'g'ri tushuncha berishi, bola erishgan yutuqlarga munosib baho berish, rag'batlantirish.

O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishda quyidagi faoliyat shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

1) dars jarayoni-o'quvchilarga ijodiy topshiriqlarni berish; ularni muammoli vaziyatlarni hal qilishga jalb etish;

2) darsdan tashqari ishlar jarayonida o'quvchilarning ommaviy tadbirlar (kechalar, bayramlar, festivallar, aksiyalar, forumlar, musobaqalar, intellektual bellashuvchilar va hokazolar)da faol ishtirok etishlarini ta'minlash; to'garaklar (fan to'garaklari, mohir qo'llar va badiiy havaskorlik)ga jalb qilish;

3) maktabdan tashqari sharoitda - yoshlar tashkiloti tomonidan uyushtirilayotgan tadbirlarda ishtirok etishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish.

O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishda *ijodiy topshiriqlarning* o'rni katta bo'lib, o'quvchi topshiriqni bajarish jarayonida o'zini o'rab turgan moddiy borliq bilan bevosita muloqotga kirishadi. O'quvchida turli ijodiy topshiriqlarni bajarishga nisbatan ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Ijodiy topshiriqlarning didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlaridan yetarli darajada foydalanish uchun ularning quyidagi talablarga javob bera olishiga e'tiborni qaratish zarur:

- tuzilgan topshiriqlar ilgarisidan tubdan farq qilishi;
- topshiriqlarning mazmuni o'quvchilarning yosh, psixologik va individual xususiyatlaridan kelib chiqishi;
- topshiriqlar o'quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari hamda imkoniyatlariga mos holda tanlanishi;

- topshiriqning bajarish usullarini tanlashda o'quvchilarning erkin va mustaqil harakat qilishlarini ta'minlashi;

- topshiriqlar tizimi mazmunida ilmiylik va tushunarlilik tamoyilining aks etishi (bu narsa o'quvchining ilmiy dunyoqarashi shakllanishiga yordam beradi, fan asoslarini tushunib olishlariga ko'maklashadi);

- topshiriqlar tizimi osondan qiyinga, soddadan murakkabga qarab ketma-ketlikda tuzilishi lozim.

Ijodiy topshiriqlarni bajarish jarayonida past o'zlashtiruvchi o'quvchilar yaqqol namoyon bo'ladi, ularga zarur yo'nalishlarda qo'shimcha yordam berish imkoniyati yaratiladi. O'quvchining individual xususiyatlarini namoyon qilishga ko'maklashadigan ijodiy topshiriqlarni to'g'ri tashkil qilish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Ijodiy topshiriqlarda o'quvchilarning individual xususiyatlari namoyon bo'ladi.

O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan *darsdan tashqari ishlar* jarayonida, shuningdek, maktab kechalari, bolalar bayramlari, quvnoqlar va topqirlar musobaqalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda o'quvchilarni bir-biriga hurmati, axloqiy sifatleri, ular orasida muomala madaniyat shakllanib boradi.

To'garaklar esa bolaning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishga, ularning ongida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini mujassamlashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. To'garak a'zolarida mustaqillik, g'oyaviy yetakchilik, sardorlik tushunchalari shakllangan bo'lishi, o'qituvchini diqqat bilan eshitish, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish, intizomga rioya qilishi qat'iy talab etiladi.

O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishda quyidagi yo'llarning samarali ekanligini ta'kidlash mumkin:

- o'quvchilar jamoasi oldiga individual va umumiy pedagogik talablarni qo'yish;
- o'quvchilar jamoasi imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish;
- o'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllashirishda ommaviy axborot vositalari xizmatidan foydalanish;

- o'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini izchil shakllantirish an'analarini tarkib toptirish;

- o'quvchilar jamoalarining o'z-o'zini boshqarishiga erishtirish;
- ta'lim muassasasi va oilalar o'rtasida sinf o'quvchilarida mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish borasida o'zaro hamkorlikka erishish.

Shaxsning mustaqillik va tashkilotchilik sifatlariga ega bo'lishi shaxslararo munosabatlarda faol ishtirok etish, o'z fikrlarini o'zgalarga uqtira olish va ularni o'z ortidan ergashtira bilishiga yordam beradi. O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik negizida aks etuvchi — kirishimlilik, muloqotga tez kirishuvchanlik, o'z-o'zini baholash va boshqarish, sinf jamoasi bilan birlikka intilish, sinfdoshlariga nisbatan ijobiy (yaxshi) munosabatda bo'lish, ularni yoqtirish, ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish, serharakatlilik hamda liderlik kabi sifatlarini shakllantirishda ham o'qituvchi mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishda sinf rahbarlari va fan o'qituvchilari muhim rol o'ynaydilar.

O'quvchilarda tashkilotchilik sifatlarini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatning o'yin texnologiyalariga asoslanishi, individual va jamoaviy topshiriqlarni berish orqali o'quvchilarning amaliy faoliyatga jalb qilinishi hamda o'quvchilar jamoalarida o'z-o'zini boshqarish organlari faoliyatining yo'lga qo'yilishi kabi shakllarda tashkil etilishi kutilgan natijalarni qo'lga kiritish imkoniyatini yaratdi.

Shunday qilib, yangi, ijtimoiy vazifalarni hal etish maqsadiga yo'naltirilgan o'quvchilarda mustaqillik va tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish uchun zarur bo'lgan pedagogning layoqatlilik darajasi, ta'lim sifatini ta'minlovchi kasbiy mahorati kelajakda yuqori malakali kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини бир галикда барпо этамиз. Тошкент - «Ўзбекистон». 2016. 13-14 б
2. Мустақиллик. Изоҳли илмий-оммабоп луғат.-Тошкент, 2006. -274-бет.
3. Комилова Ф. Бошланғич синф ўқувчиларида ташкilotчилик сифатларини шакллантириш. Тошкент, «YANGI NASHR». – 2010. -108 б.